

Bezieling en ambacht¹

Kinderbescherming, de eerste twintig jaren

‘Dat vele opvoedelingen toch weerbarstig zullen blijven tegen alle aangewende middelen en ten slotte als onverbeterd of onverbeterlijk zullen worden ontslagen, is niet twijfelachtig. Maar anderzijds zullen vele anderen gered en behouden worden, die in de gevangenis zouden verkommeren of in de maatschappij zouden te gronde gaan.’ Memorie van Toelichting op de Kinderbeginselenwet 1901 (De Vries & Van Tricht, 1907, 19).

SAMENVATTING

De levenslopen van bijna 200 jongens die tussen 1911-1914 ter heropvoeding werden geplaatst in het rooms-katholieke internaat ‘Harreveld’ vormen onderwerp van dit onderzoek. Wij beschrijven de historische context waarbinnen hun plaatsing dient te worden gezien, en bevindingen uit eerder onderzoek dat de levensloop van heropvoedelingen onder de loep nam.

Ongeveer de helft van de voormalige Harrevelders blijft delictvrij, hun huwelijkspatronen zijn vergelijkbaar met die in het katholieke deel der natie, en de ex-heropvoedelingen namen opvallend hogere maatschappelijke posities in dan hun vaders. Wij concluderen dat deze maatschappelijke stijging waarschijnlijk een gevolg is geweest van de genoten vakopleiding.

1 Inleiding

In het Nederland van de negentiende eeuw was eenieder zich bewust van zijn stand en rang. Godsdienst, afkomst en scholing waren allesbepalend voor de positie die men mocht innemen in de samenleving en voor de ambities, die men mocht koesteren. Hiërarchie verbond de standen. Het koningshuis stond aan top en daaronder waaierden zij rangsgewijs uit in adel, vrije beroepen, middenstand tot de arbeidersklasse.

De geregelde standenmaatschappij stond in schrille tegenstelling tot het leven van hen, die geen bezit hadden, geen kennis, geen vaardigheden. Zij konden hooguit hun lichaamskracht verhuren. Bedelende kinderen, dievende vrouwen en vechtlus-

tige mannen hoorden bij het straatleven, maar werden ontweken als straatvuil.

Hun nachtverblijf was te vinden in krotwoningen in onbegaanbare buurten, waar stank en vuil het beeld bepaalden en waar het recht van de sterkste heerste (Van der Woud, 2010).

Gedreven door godsdienstige en menslievende gevoelens werden pogingen ondernomen om deze randfiguren een plaats te geven in de Hollandse natie. In de eerste helft van de negentiende eeuw werd getracht paupers bijeen te brengen in kolonies in Drenthe, waar zij de woeste gronden moesten ontginnen, een mislukt experiment.

In de tweede helft van deze eeuw neigde de burgerij ertoe paupers de hand te reiken. Met de aanvaarding in het parle-

ment van het 'Kinderwetje van Van Houten' (1874) werd een eerste paal gezet. Het werd verboden kinderen jonger dan 12 jaar in loondienst te hebben. Daarmee werd voorkomen dat kinderen aan zware arbeid werden gezet, waardoor zij, volwassen geworden, te ziek en verzwakt waren om inkomen te verwerven en verpauperden, zelfs als zij voor hun levensonderhoud bij een armenkas langs konden gaan.

Kapitaalkrachtige, goedwillende burgers namen het initiatief de woonomstandigheden van arbeiders te verbeteren en gaven opdracht tot de bouw van frisse, ruime en luchtige arbeiderswoningen. Zij boden een alternatief voor de armoedige woningbouw voor de werkende stand. Voor arme kinderen richtten particulieren 'Scholen voor Haveloozen' in, waar zij enig onderwijs kregen. Deze daadkracht om het levenslot van losse arbeiders en daarmee ook voor paupers te verbeteren, werd door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen gestimuleerd. Zij zette ook de landsregering aan tot verbeteren van de leefsituatie van zwakkeren in de samenleving.

Met de Leerplichtwet (1901) verplichtte het liberale Kabinet Pierson (1897-1901) kinderen tussen 6 en 12 jaar onderwijs te volgen. De Woningwet (1901) stelde eisen aan woningen, zodat onbewoonbare woningen gesloopt konden worden en verantwoorde woningbouw bevorderd werd. Met de Ongevallenwet (1901) werden arbeiders verzekerd van inkomen na een bedrijfsongeval. Met de Kinderwetten (1901) werd het strafrecht voor kinderen op hun maat gesneden. Hun straf diende tot opvoeding. Wetgeving over het ouderlijk gezag maakte mogelijk ouders daarvan te ontheffen of daaruit te ontzetten, waarna hun kinderen een voogd kregen toegewezen, die een fatsoenlijke opvoeding waarborgde. Deze wetten hadden een duidelijk effect op de samenleving. Scholing zette burgers aan tot verdere persoonlijke vor-

ming en maatschappelijke stijging. Door vooruitstrevende bestuurders werd de Woningwet gebruikt om hun gemeente een nieuw aanzijn te geven, waarbij veel aandacht besteed werd aan de esthetiek van een woonwijk (De Vreeze, 2001). Binnen de stadswallen nam men de sloop van krotwoningen ter hand. De Ongevallenwet werd het fundament voor meer menswaardige, veiliger en gezondere werkomstandigheden.

Daarmee vergeleken is het effect van de Kinderwetten onduidelijk. Enige relatie met de af- of toename van (jeugd)criminaliteit is notoir lastig vast te stellen (zie bijvoorbeeld Bijleveld, 2009, hoofdstuk 4). De heropvoeding diende daarnaast ook om kinderen uit de onderste lagen van de bevolking deel te laten nemen aan de cultuur van de arbeidersklasse. Deze overgang werd echter gemaakt op een persoonlijke wijze, in een individueel tempo en is daarmee onttrokken aan de waarneming, of vastlegging via eenvoudige statistieken.

Wij willen proberen de vraag te beantwoorden of kindbescherming haar doelen bereikt heeft en zo ja, vooral op welke wijze dat waarschijnlijk verlopen is

Daarmee blijft de vraag onbeantwoord of kindbescherming haar doelen bereikt heeft en zo ja, op welke wijze dat waarschijnlijk verlopen is. Deze vraag willen wij proberen in deze verhandeling te beantwoorden. Wij gebruiken daarvoor eerder gepubliceerd materiaal; dat materiaal zullen wij meer dan in eerdere publicaties in de context van het heropvoedingsoffensief aan het eind van de 19^e eeuw en begin van de 20^e eeuw plaatsen. Ook zullen wij proberen om zicht te geven op de dagelijkse praktijk van de heropvoeding en proberen te duiden waarom die interventie wel of niet gewerkt heeft. In het huidige (justitieel) heropvoedings- en correctielandschap is dat soort vragen zeer prominent. De wetenschappelijke

literatuur op dat gebied tracht tegenwoordig met behulp van meta-analyses en bij voorkeur randomized controlled trials uit te vinden of interventies werken. Historische studies naar soortgelijke interventies bij een soortgelijke populatie kunnen bijdragen aan de historische contextualisering van en reflectie op dit soort pogingen om de jeugd weer op het rechte pad te brengen of te behoeden voor erger. Kwalitatieve en contextuele duiding van soortgelijke heropvoedingspogingen en hun succes draagt daarmee bij aan het huidige wetenschappelijk debat over 'What Works?' (over de What Works-principes, zie Van der Laan, 2004).

2 Zorgen voor andermans kinderen

Traditioneel werden ouderloze kinderen, wezen, opgevangen door familie, buurtgenoten of bekenden. In 1491 kwam in Utrecht het eerste gasthuis tot stand, waar dakloze kinderen onderdak, voeding, kleding en onderwijs vonden. Kerkgenootschappen in steden en dorpen over geheel Nederland beheerden weeshuizen tot in de twintigste eeuw. Voor vondelingen en buitenkerkelijke kinderen zorgden stedelijke aalmoezeniers en later het gemeentebestuur (Dane, 1997; Van der Vlis & Rinsema, 2002).

De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zette aan tot maatschappelijke ontwikkelingen, die over de gemeentegrens heengingen en boven het belang van kerkelijke gemeentes reikten. Eén daarvan was de inzet om arme kinderen te vormen en te onderwijzen en daarmee hen te bevrijden uit de armoede. Armoede maakte deel uit van Gods plan met Zijn wereld, maar dat rechtvaardigde nog niet verloedering, luiheid en misdaad, waarmee zoveel paupers behept waren.

In de eerste decennia van de negentiende eeuw poogden vooraanstaande burgers

jongens en meisjes, die dreigden lui en werkschuw op te groeien, op te leiden tot arbeiders in de land- en tuinbouw. Ook kregen zij dagelijks onderwijs in lezen, schrijven en rekenen. De inzet van deze pioniers overleefde hen niet (Van Toorenborg, 1918).

Protestanten beoefenden 'zending', missionaire ijver om ongelovigen tot God te brengen. Een onderdeel daarvan was de redding van misdadige jongens en 'gevalen meisjes' door opname in 'Reddingshuizen' (Dekker, 1985). De katholieken steunden, als bijdrage aan de katholieke emancipatie, verpauperde gezinnen met vermaningen en goede gaven, met als doel hen terug te leiden naar de Moederkerk. Wanneer het gezin diep gezonken was in de poel des verderfs werden de kinderen in opvoedingsgestichten gevormd tot gedegen, roomse vaklieden. In 1833 kreeg 'Het Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen' toestemming om jeugdige veroordeelden tijdens hun straf tijd te onderwijzen, met het oog op verbetering van hun levensomstandigheden. In navolging van de christelijke opvoedingsgestichten leidde dit in 1884 tot de oprichting van Rijks-Opvoedings-Gestichten (ROG) voor jongens en voor meisjes. Daar werden misdadige kinderen, die 'zonder oordeel des onderscheids' misdaden hadden gepleegd, gedisciplineerd (Leonards, 1995).

Een bredere invalshoek nam de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen bij haar onderzoek naar 'Het Vraagstuk van de Verzorging der Verwaarloosde Kinderen': 'Ieder kent zulke kinderen, de schrik van de buurt, voor wie niets veilig is, en wie alles een welkome buit is; vader en moeder half dronken, onverschillig omtrent het wezen dat zij hebben voortgebracht, azen op de buit, en sturen het kind den volgende dag weer uit voor hetzelfde doel' (Levy, Hugenholtz, Rethaan Macare & Nolen, 1898, 7).

In 1898 kwam het rapport over dit vraagstuk uit. Belangrijke conclusies daaruit

waren, dat de vanouds bestaande weeshuizen zelden verwaarloosde kinderen opnamen, weeskinderen kwamen uit burgerlijke gezinnen; dat het niet alleen om verwaarloosde, maar ook om criminele kinderen ging; dat de Staat zich niet bemoeide met verwaarloosde kinderen; dat de Staat sinds 1868 Rijks-Opvoedings-Gestichten kende voor criminele jongens en meisjes; dat in grote steden van gemeentelijke of kerkelijke zijde voorzieningen waren voor dakloze kinderen; dat enkele landelijke verenigingen verwaarloosde kinderen opnamen; dat in grote steden 'Dagscholen voor Havelooze Kinderen' waren te vinden.

Al met al waren er lokale en persoonlijke initiatieven om de helpende hand te reiken aan verwaarloosde kinderen, maar naar een nationale onderneming werd uitgezien. 't Nut' stelde wetgeving voor over opvoeding van criminele kinderen, over beperking van de vaderlijke macht bij verwaarlozing van opvoeding, van gezinsplaatsing van verwaarloosde kinderen en anders plaatsing in 'verbeterscholen' en opvoedingsgestichten. Dit alles financieel ondersteund door de Staat, die de opvoeding moest inspecteren.

Een praktisch argument om aan de vaderlijke macht te tornen leverden de regenten van de opvoedingsgestichten. Opname in protestantse en katholieke gestichten ging uit van vrijwillige medewerking van de ouders, maar verdorven vaders haalden met een beroep op hun vaderlijke macht hun zonen en dochters uit de gestichten zodra zij de eerste kneepjes van een vak kenden. Met het geld, dat hun kinderen verdienden, maakten zij goede sier in bier tenten en dranklokalen.

Als een kind de strafwet had overtreden, mocht niet vergelding, maar moest opvoeding de drijfveer zijn bij de bepaling van de straf

3 Kinderbescherming

In het eerste jaar van de twintigste eeuw werden de Kinderwetten aangenomen. Deze bestonden uit wijzigingen in het Wetboek van Strafrecht en in het Burgerlijk Wetboek. De Kinderbeginselenwet was nieuw en legde de beginselen vast, waarmee de eerste twee wetten, de Kinderwetten, moesten worden uitgevoerd. Het geheel moest de basis vormen van kinderbescherming, volgens de indier van de wet, Mr. P.C.M. Cort van der Linden: een geheel van straffende opvoeding als de ouders tekortschoten, en opvoedende straf als het kind regels had overtreden.

In het liberale kabinet Pierson had Cort van der Linden de portefeuille van Justitie onder beheer. Hij had eerder op dit ministerie gewerkt aan een proeve van wetgeving over kinderbescherming, die door zijn voorganger W. van der Kaay werd ingediend, maar niet ter bespreking was gebracht. Als zijn opvolger trok hij dit voorstel terug, om daarna de genoemde voorstellen naar de Tweede Kamer te sturen (De Hertog, 2007, 101-157).

Hij ging ervan uit, dat alle kinderen moesten worden opgevoed. Opvoeding, in die dagen, was kinderen disciplineren en vormen tot deugdzaame personen. Fatsoenlijke ouders handhaafden in hun gezinsleven rust, reinheid en regelmaat en waren de gezagsdragers in het gezinsleven (Bakker, 1995). Deze manier van opvoeding was het model, waarnaar de heropvoeding werd geregeld. Als een kind de strafwet had overtreden, mocht niet vergelding, maar moest opvoeding de drijfveer zijn bij de bepaling van de straf. In deze zin werd het Wetboek van Strafrecht gewijzigd. De strafrechter kreeg een scala aan opvoedende maatregelen ter beschikking: berisping, teruggaaf aan ouders met de vermaning strenger op hun kind toe te zien, geldboete, een tuchtschoolstraf van enkele maanden en voor zeer 'verdorven' kinderen 'ter beschikking stelling aan de regering om

van harentwege te worden opgevoed'. In het Burgerlijk Wetboek betroffen de wijzigingen vooral het vaderlijk gezag, en daarmee de verantwoordelijkheid voor opvoeding. Het gezag in de opvoeding ging naar beide ouders. Waar deze tekortschotten moest voogdij het ouderlijk gezag vervangen en kregen de bedreigde kinderen een disciplinerende opvoeding om dreigende bandeloosheid te voorkomen.

In de Kinderbeginselenwet stonden onder meer de voorwaarden, waaraan een opvoedingsgesticht moest voldoen. Het ging om gezondheid, zedelijkheid, schoolonderwijs en vakonderricht (Van Hamel, 1905, 31-134). Er werden eisen gesteld aan het gebouw, voeding, lichamelijke verzorging, kleding, medisch toezicht, beweging, onderwijs en vakonderricht. In het kader van de zedelijkheid in de gestichten moesten vanaf hun 10^e levensjaar jongens en meisjes in afzonderlijke gestichten worden opgenomen. Er mocht gebruikgemaakt worden van slaapzalen, mits ieder een eigen bed had met voldoende ruimte eromheen, en er 's nachts toezicht was. Over ieder kind moesten bij opname aantekeningen worden gemaakt betreffende afkomst en verleden, lichamelijke en geestelijke toestand bij opname, over herkomst, ouders, woonomgeving, kameraden.

4 Formele gang naar opvoedingsgesticht

Verwaarlozing van opvoeding werd geconstateerd door de Voogdijraad, die rapport uitbracht aan de rechter. Deze besliste of de kinderen onder voogdij werden gesteld van een, door de Minister van Justitie erkende, voogdijvereniging. Deze werd verantwoordelijk voor hun opvoeding. Bij voorkeur werden de kinderen geplaatst in een gezin, tenzij zij zo verdorven waren dat zij op gestichtsoopvoeding waren aangewezen. Ouders konden zich laten ontheffen uit hun ouderlijk gezag als zij zichzelf onmachtig voelden

om hun kinderen op te voeden. Hun kind kwam dan onder voogdij. Misdadige kinderen, regeringspupillen, werden in een opvoedingsgesticht geplaatst. De Minister van Justitie moest rekenschap afleggen aan het parlement over de behandeling van regerings- en voogdijpupillen.

Misdadige kinderen werden al sinds 1884 heropgevoed in het Rijks-Opvoedings-Gesticht, maar nu konden criminele jongens en meisjes ook naar particuliere gestichten gestuurd worden. In de volgende jaren werd duidelijk, dat verwaarlozing van de opvoeding niet voorbehouden was aan 'de heffe des volks', maar ook bij gezinnen voorkwam, die zich naadloos voegden in de klassen- en standenmaatschappij.

In 1922 werd een aanvulling op de kindwetten van kracht, waarin een gespecialiseerde rechter, de kinderrechter, een nieuwe maatregel - de ondertoezichtstelling - en een nieuwe functie - de gezinsvoogd - een wettelijke status kregen (Doek, 1972). De gezinsvoogd begeleidde de ouders bij de uitoefening van hun ouderlijk gezag. Kinderbescherming reikte ook zijn handen uit naar burgerlijke gezinnen.

5 Optreden van de kindbescherming

In de eerste decennia van de twintigste eeuw was het oog van de leden van de Voogdijraad vooral gericht op achterbuurten, waar ontaarde ouders, werkschuwe drinkebroers en afgesloofde vrouwen te vinden waren, en op moeders, die alles deden voor hun kinderen, maar het geld en ook het zintuig voor ordelijk huishouden misten. Het werd gaandeweg duidelijk, dat het kind niet alleen slachtoffer was van materiële omstandigheden, maar ook van bewuste nalatigheid van de vader en moeder om hun kinderen op te voeden.

Door de wijkagent geattendeerd op verwaarloosde opvoeding ging de ambtenaar

voor de Kinderwetten op pad. Het waken-de oog van de Voogdijraad schouwde ter plekke de situatie. Als zijn bevindingen met de mening van de politieagent overeenkwam, werd het vermoeden van verwaarlozing van de opvoeding op papier gezet en ter beoordeling aan de Voogdijraad voorgelegd. Die ging met die aanwijzingen naar de kantonrechter - later de kinderrechter - en vroeg om zijn oordeel. Deze dagvaardde de ouders, zodat hij hen kon vragen naar hun zorg voor hun kinderen. Zag de rechter het vermoeden bevestigd dan ontzette hij onwillige ouders uit de ouderlijke macht en stelde het kind onder voogdij. Als de ouders zelf om ont-heffing van het ouderlijk gezag vroegen, werd in onderling overleg een voogdijvereniging benaderd met de vraag om een geschikte voogd te vinden. Na ontzetting zocht de rechter een voogdijvereniging uit van de kerkelijke gezindte van de ouders en vertrouwde haar de taak toe om een voogd te vinden. Deze was verantwoordelijk voor de plaatsing van het kind in een gezin of in een opvoedingsgesticht. Over gezinsplaatsingen in de eerste periode van de voogdijstelling zijn voor zover ons bekend, vrijwel geen onderzoeken verschenen, een uitzondering is een studie uitgezet door Pro Juventute (Clemens Schröner, 1952). Over opvoedingsbeginselen en verloop van het verblijf in een opvoedingsgesticht is wel informatie, evenals over het beoogde effect.

6 **Stelsel van heropvoeding in de eerste helft van de twintigste eeuw**

Voor het kind was de overgang naar het gesticht hoogstwaarschijnlijk een schok. Onverhoeds en in korte tijd verliet het kind zijn buurt en kwam in een wereld terecht, waarin regelmaat, discipline en gehoorzaamheid de boventoon voerden. Beheerste hij de straat met een grote mond, vertoon van spierballen, al of niet geveinsde onverschilligheid, nu moest

‘met twee woorden worden gesproken’, in de rij gelopen, volgens de klok geleefd, ijverig geleerd in school- en werkzalen, allemaal ten doel een nette jongheer of een keurige dame van het kind te maken, belichaming van burgerlijke idealen.

De heropvoeding in een gesticht volgde een strak patroon. Na de kennismaking met de directeur onderging de pupil een initiatierite, bestaande uit kaalscheren om besmetting met luizen te vermijden, omkleden in gestichtskleding, aanwijzen van bed en kastje, en kennismaking met groepsgeleden. Hij werd nieuweling in een groep en moest strijd leveren voor een draaglijke positie (Goffman, 1961). Vanaf het begin lag de nadruk op het verbreken van banden met het verleden. De pupil mocht geen direct contact hebben met zijn ouders of met zijn buurtgeleden, brieven werden gecensureerd, straattaal was verboden, er stonden strenge straffen op leugenachtigheid, brutaliteit en andere vormen van achterbuurtgedrag.

Daags na aankomst kwam hij op school of kreeg hij vakonderricht. De dagvulling bestond verder uit diverse vormen van godsdienstoefening, nuttige vrijetijdsbesteding zoals sport en handenarbeid, onderbroken door maaltijden, die gewoonlijk in stilte werden geleden. De dagelijkse gang van zaken was ingebed in disciplinerende, gepaard aan ‘bezielende’. Discipline was niet alleen het leren van regelmaat, maar ook van beheersing van emoties, van onderdrukken van opwellingen, van onderdanigheid en volgzaamheid, waarmee passend antwoord werd gegeven op het ongeregelde leven op straat. Gaandeweg leerde hij gedragsregels en gespreks- en taalvaardigheden, die pasten bij de arbeidersstand.

Het onpersoonlijke van disciplinerende werd getemperd en aangevuld door de ‘levenwekkende persoonlijkheid’ van de directeur. Door zijn persoonlijke aandacht ‘bezielde’ hij de pupil. Als de directeur ervaringen uit het huiselijk verleden of op de groep doornam en waardeerde, als hij de rechtvaardigheid van straf of belo-

ning uitlegde of zijn beeld schetste van de positieve en negatieve karaktertrekken van 'zijn' jongen of meisje, gaf hij de jongen of het meisje een levensbeginsel, van waaruit hij of zij later zijn of haar leven kon leiden. De directeur begeesterde ook het personeel middels richtlijnen voor hun optreden tegenover de pupillen. Op deze wijze weerspiegelde de inrichting de persoonlijkheid, de interesses en de opvoedkundige inzichten van de directeur (Willemse, 1993).

Met deze combinatie van een langdurig verblijf in een gesticht, van discipline, bezielende leiding, gedegen onderwijs en vakonderricht bood kinderbescherming straatbengels de gelegenheid zich te vormen tot gedegen burgers. Beoogd werd de zwakke karaktereigenschappen te verdringen door meer stuurvastheid in deze jonge levens te brengen, om hun 'lust te geven tot den arbeid', waarmee zij later in hun onderhoud kunnen voorzien (Donner, 1930, 162). Dat protestant en katholiek daarbij hun godsdienstige tradities en gebruiken inzetten om hun kinderen te behouden voor de ware godsdienst gaf hun internaten een eigen kleur.

7 Doelstelling en effect van kinderbescherming

In 1930 werd bij het bereiken van de mijlpaal van 'een Kwarteeuw der Kinderwetten' door de voorzitters van de Katholieke, Vrijzinnig-Christelijke, Joodse, Gereformeerde, neutrale, Nederlands Hervormde, Rechtzinnig Christelijke en Rechtzinnig Hervormde Kinderbescherming teruggekeken op het succes van de afgelopen jaren. Er was sprake van een tweetal doelstellingen. De particuliere kinderbescherming doelde op terugdringing van een bandeloos leven en een eenzaam en christelijk burger worden. De rijksopvoeding op voorkomen van misdadigheid. 'Heiligen worden het niet die kinders, soms uit de walgelijkste, door en door verdorven omgeving

weggehaald, maar de meesten worden flinke, arbeidzame burgers en burgeressen, die op hun beurt hunne kinderen dat geven, wat in hun eigen jeugd zo droevig ontbrak.' 'Uit wat bereikt werd spreekt kennelijk de onmisbare zegen Gods, op Wien ook het vertrouwen voor de toekomst is' (Donner, 1930, 149). De idealistische beschouwing van het werk van kinderbescherming werd betaald door collectes in de kerk, door particuliere fondsen en vrijwillige bijdragen. Van staatswege werden de opvoedingsinrichtingen en voogdijvereningen gesubsidieerd. In 1905 was dat f 0,40 voor kinderen jonger dan 14 jaar en f 0,50 voor kinderen boven de 14 jaar. Of dit geld juist besteed werd, bleef onduidelijk.

Toen in 1886 het vernieuwde Wetboek van Strafrecht in werking trad, werd in het huishoudelijk reglement de directeur van het Rijks-Opvoedings-Gesticht opgedragen om 'met het volgend lot der ontslagen verpleegden bekend te blijven' (Van der Aa, 1899). De rapportage aan de Minister was gebaseerd op gegevens over de ex-pupillen verzameld door plaatselijke dienders. Hun berichten werden door de directeur getoetst aan zijn ervaringen met de pupil. Criteria daarbij ontbraken.

De onbetrouwbaarheid bij het inwinnen van gegevens, de subjectiviteit bij de beoordeling daarvan en de bevinding, dat gedrag in de inrichting niets zegt over gedrag daarbuiten maakte het volgens een onderzoeker uit die tijd moeilijk iets te zeggen over de invloed die de gestichtsoepvoeding heeft op de toekomst van de regeringspupil (De Vries Feyens, 1917). Desondanks schifte, groepeerde en bewerkte Van der Aa de gegevens tot staatjes, en kwam tot de conclusie, dat 'vier vijfde gedeelte' van de ex-pupillen goed gedrag vertoonde. En hoeveel twijfel hij ook had, de auteur meende 'als feit te constateren, dat een zeker aantal kinderen - en dit aantal is aanzienlijk - met vrucht zijn ontrukkt aan de slechte

omgeving, waarin zij tot misdadigers moesten opgroeien, en dus als nuttige burgers aan de maatschappij zijn teruggegeven.'

Uit persoonlijke belangstelling volgde de directeur van het ROG te Leiden tussen 1910 en 1916 de levensloop van zijn ex-pupillen en beoordeelde hun gedrag vanuit zijn kennis van karakter en leefomstandigheden. Hij drukte in een reeks van geslaagd, redelijk en mislukt zijn waardering uit voor hun pogingen om zich buiten het gesticht staande te houden. Ook hij kwam uit op een gunstig beeld: 70 tot 80 procent deed het goed (De Vries Feyens, 1917). In 'De Resultaten van het Rijksopvoedingswezen' bekeek de chef van de afdeling gerechtelijke en armenzorgstatistiek van het Centraal Bureau voor de Statistiek het nut van de uitgaven voor de verzorging van verwaarloosde en misdadige jeugd, die tussen 1 januari 1913 en 1 januari 1919 21 jaar waren geworden (Suermondt, 1925). Hij ging uit van de vraag of zij na hun meerderjarigheid wegens misdrijf of wegens de overtredingen (bedelarij, landloperij) in het strafregister waren opgenomen. Het cohort 25-jarige ex-regeringskinderen omvatte 1363 mannen en 210 vrouwen. Daarvan was ongeveer 52 procent van de mannen buiten het strafbereik gebleven, en 84 procent van de vrouwen. Van de voogdijpupillen, 1405 mannen en 1769 vrouwen, was 80 procent van de mannen en 95 procent van de vrouwen goed terechtgekomen. 'Als de opvoeding van deze pupillen ten doel heeft de 'verdere ontwikkeling van een (...) neiging tot verboden handelingen te komen te keeren' dan is het resultaat niet zo goed als men beoogde, maar toch redelijk te noemen', was zijn oordeel. Uitdrukkelijk haalt de schrijver naar voren, dat verder onderzoek naar beroep, leefmilieu en carrière van deze ex-pupillen van belang was geweest, maar tijdrovend en kostbaar was geworden.

In 1927 werd door de Nederlandsche Bond tot Kinderbescherming, een overleginstelling tussen betrokken instellingen, een onderzoek gepubliceerd naar 'wat er van de vroegere pupillen was geworden' (Kruyswijk-Hamburger, 1927). Het onderzoek was in 1921 begonnen, door de Bond in 1923 overgenomen maar de publicatie ervan was door verschillende, ongenoemde, omstandigheden vertraagd. Het ging hierbij om hetzelfde cohort kinderen als in het voorgaande onderzoek, maar het had een andere invalshoek. Aan de vroegere verzorgers van de kinderen, de gestichtsleiding, werd een lijst toegestuurd met vragen over de toestand van de ouders toen het kind onder voogdij stond; de godsdienst; de leeftijd waarop het onder voogdij was gesteld; de aanleiding daartoe; de duur van de verpleging; het gedrag tijdens de verpleging; en de algemene toestand op 25-jarige leeftijd. De laatste vragen moesten beantwoord worden met goed, tamelijk of slecht volgens het oordeel van de voormalige verzorgers. Vragen over concreet gedrag, burgerlijke staat of het beroep werden op aanraden van de Bond niet gesteld. De indruk van de verzorgers vond zij belangrijker dan de feiten. Van 4747 kinderen werden inlichtingen gevraagd, over 2290 kinderen werden inlichtingen verkregen. Behalve dat vooral rooms-katholieke instellingen het hierbij af hadden laten weten, waren uit de gegevens geen conclusies te trekken over de betekenis van dit tekort aan informatie. De algemene toestand van de kinderen was in 64 procent goed, 17 procent tamelijk, 11 procent slecht en drie procent abnormaal. De Bond achtte het beter de gegevens over godsdienst en reden voor voogdijstelling niet te verwerken. Uitsplitsing naar voogdij of terbeschikkingstelling leverde op, dat voogdijkinderen in 65 procent en regeringskinderen in 61 procent in goede toestand verkeerden, en respectievelijk 7 en 17 procent het slecht maakten. Het

verschil tussen jongens en meisjes was gering, respectievelijk 63 procent en 64 procent en 16 en 19 procent. De leeftijd waarop men onder een maatregel werd gesteld maakte wel verschil uit, hoe jonger hoe meer kans op succes. Het bleek verder dat bij een verpleegduur van twee jaar of minder, gunstige resultaten konden worden bereikt. Tussen gedrag in de inrichting en na het 25ste jaar was geen duidelijk verband. De Nederlandsche Bond tot Kinderbescherming concludeerde, dat het bij het effect van de Kinderbeschermingsmaatregelen niet gaat 'om straf en terechtkomen in de maatschappij, het gaat om de redding van een menschenziel' (Donner, 1930, 173).

8 Gestichtsopvoeding in bedrijf (1911-1914)

Gaande een recidive-onderzoek in de justitiële jeugdinstelling 'Harreveld', kwam het eerste inschrijvingsboek (1911) van het toenmalige opvoedingsgesticht 'Harreveld' op tafel. Zoals opgedragen, stond achter de namen van de eerste 198 jongens kort hun achtergrond beschreven, zoals 'vader voortvluchtig' of 'moeder aan de drank'. In 1915 was 'Harreveld' een van de 106 gestichten in Nederland, waarin ongeveer 12.000 jongens en meisjes werden opgevoed. Deze vondst inspireerde tot een onderzoek naar de levensloop van deze groep jongens (Bijleveld, Wijkman & Stuijbergen, 2007). Aan de hand van gegevens uit diverse archieven werd nagelopen of deze groep jongens

- deugdzame burgers waren geworden, die
- in hun eigen onderhoud konden voorzien en
- een gezin konden stichten. Kortom, of zij na hun heropvoeding in 'Harreveld' voldeden aan burgerlijke standaarden.

Heropvoeding is een doelgericht proces. Daarom besteden wij hierna eerst aan-

dacht aan de verantwoordelijken daarvoor, de voogdijvereniging, de uitvoerders, broeders van de broedercongregatie van O.L.V. van Zeven Smarten en aan de dagelijkse gang van zaken. Deze kennis is nodig om de bevindingen over werkzaamheid van de heropvoeding te kunnen duiden, die wij vervolgens bespreken. Daarbij putten wij enerzijds uit eerdere empirische bevindingen, die wij anderzijds heranalyseren en in nadere context plaatsen.

9 Rooms-katholieke St. Vincentiusvereniging

Een aantal jonge inkomenskrachtige katholieken uit Den Haag verenigde zich in 1846 in een St. Vincentiusvereniging met als doel het lot te verlichten van hun allerarmste broeders en zusters in het geloof, niet uit liefdadigheid, maar in navolging van Christus (De Rooy, 1948). Al snel werden ook in andere steden St. Vincentiusverenigingen opgericht. Zij waren aangesloten bij een internationale beweging onder rooms-katholieken. De stichter, Frederic Ozanam (1813-1853), vernoemde zijn vereniging naar Vincentius à Paulo (1576-1660), die zich in zijn tijd belangeloos voor arme kinderen had ingezet. Met zijn vereniging wilde Ozanam het katholicisme nieuw leven inblazen door armen te bezoeken, hun nood te lenigen en hen geestelijk bij te staan; hun kinderen te onderwijzen; godsdienstige boeken te verspreiden en gereed te staan voor alle vormen van liefdewerk. Door te begrijpen, te luisteren en bijstand te geven bij het bezoek aan arme broeders droeg de vincentiaan ook bij aan zijn eigen ontplooiing als mens en als rooms-katholiek (Speet, 2000). In Nederland differentieerden zich de diverse taken waarvoor men zich had gesteld tot specialismen, liefdewerken, bijvoorbeeld voor de opvoeding van verwaarloosde en criminele kinderen. Deze liefdewerken namen ook de voogdij op

zich van rooms-katholieke jongens en meisjes, als hun ouders uit de ouderlijke macht waren gezet of zich daarvan lieten ontheffen. Ook regeringskinderen vielen onder hun toezicht. Bij de uitoefening van deze voogdij had gezinsverpleging de voorkeur boven gestichtsovoeding, maar deze ingreep was vooral voor oudere jeugd onvermijdelijk. De liefdewerken voor kinderbescherming van de bisdommen Haarlem en Utrecht verenigden zich in 1897 tot een Centrale Vereniging voor Kinderbescherming met als doel het stichten van een opvoedingsgesticht (Donner, 1930, 130).

10 Broeders en hun opleiding

Rond 1950 hielden in Nederland 12 broeder- en 28 zustercongregaties zich bezig met pedagogische taken in onderwijs en internaatsopvoeding (De Kock, 1953). In de wens om deelgenoot te worden van een kloostergemeenschap of congregatie volgde de jongen of het meisje de roep van God om Hem in het verdere leven te dienen, in armoede, gehoorzaamheid en kuisheid. Congregaties wijdden zich aan onderwijs, opvoeding, verpleging of bejaardenzorg. De naam van de congregatie verwees naar een van de aansprektitels van de heilige maagd Maria of naar een inspirerende heilige en vormde een bron van religieuze inspiratie.

Om toegelaten te worden tot het postulaat - de kennismaking met het leven als broeder - moest de postulant in ieder geval lager onderwijs gevolgd hebben en zo mogelijk vervolgonderwijs, ambachtsschool of mulo. Als men het gymnasium succesvol had afgerond was er mogelijkheid tot een priesteropleiding. Omdat vrouwen niet toegelaten worden tot het priesterschap, waren er slechts zustercongregaties voor meisjes met roeping. Na enkele maanden postulaat volgde het noviciaat, waarin de roeping van de broeder of zuster op de proef

werd gesteld. Een jaar of langer werd de vastheid van het karakter getest, de geschiktheid voor het leven binnen het klooster beproefd en de bijdrage aan de doelstellingen van de congregatie ontwikkeld. Ten teken van zijn keuze kreeg de broeder of zuster een kloosternaam. Na deze proefperiode legde de mannelijke novicebroeder zijn gelofte af, met alle verplichtingen van dien, gehoorzaamheid aan de overste, leven in kuisheid en armoede en met volle inzet voor zijn taak. Ten teken van zijn gelofte droeg hij een habijt met het symbool van zijn congregatie, bijvoorbeeld een blauw koord om het middel, zoals bij de broeders van de congregatie Onze Lieve Vrouw van Zeven Smarten. Een geestelijk leidsman, meestal ook zijn biechtvader, hielp hem zijn levensweg getrouw aan zijn belofte te vervolgen. Hij vulde zijn dagen met gebed, misviering en vooral met het uitvoeren van zijn opdrachten. Bij de broeders van de congregatie Onze Lieve Vrouw van Zeven Smarten was dat o.a. opvoeding van verwaarloosde kinderen (Boerrigter, 1985).

11 Harreveld

De Centrale Vereniging voor Kinderbescherming, in de wandeling de St. Vincentiusvereniging, kocht in 1911 in Harreveld, een gehucht in de Gelderse Achterhoek, een voormalig klooster van Duitse Franciscanen. Het bevatte 200 kamers, een kapel en zalen, geschikt voor verblijf, onderwijs en vakonderricht. De ligging van dit complex, ver van gebaande wegen en treinstations, maakte deze aankoop mede aantrekkelijk. De grond eromheen was bruikbaar voor groente- en fruitteelt, zodat de inrichting in eigen leeftocht kon voorzien. De broeders van de Congregatie van Onze Lieve Vrouw van Zeven Smarten namen het op zich om straatschoffies in deze omgeving op te voeden en onder-

richt te geven. Deze broedercongregatie was in 1851 door pater A. Frentrop S.J. en pastoor P.J. Hesseveld opgericht om 'veronachtzaamde jongens' te onderwijzen en op te voeden. In 1852 werd een afgelegen landgoed in Noord-Limburg gekocht: 'de Heibloem', waar een landbouwkolonie van de grond kwam voor uiteindelijk 200 jongens. In 1893 werd de nabijgelegen hoeve 'Stokershorst' geschikt gemaakt voor jeugdige veroordeelden. De broeders hadden een naam hoog te houden door de kwaliteit van hun vakonderwijs en hun inzet om straatbengels en jeugdige misdadigers op het goede spoor te brengen.

Tussen 1911 en 1914 werden in 'Harreveld' 198 jongens opgenomen, gemiddeld 17 jaar oud. De jongste was in 1906 geboren. Met zijn vijf jaren stak hij schriek af tegen zijn 17-jarige, in 1894 geboren, lotgenoot. Gemiddeld waren zij 13 jaar en 2 maanden oud. Zij verbleven daar gemiddeld vier jaar en acht maanden. De kortste opname was twee dagen, de langste tien jaar (Bijleveld et al., 2007, 26).

Vorming als christen en opleiding tot ambachtsman waren de doelstellingen van de heropvoeding. Het eerste hield in, dat op gezette tijden gebeden werd, na het opstaan, voor en na het eten, bij het begin en bij het einde van onderwijs en voor het slapen gaan. De dagelijkse Heilige Mis, op zondag het middaglof, de regelmatige biecht en het vieren van katholieke feestdagen vervolmaakte de katholieke opvoeding. Aan de hand van de rooms-katholieke catechismus werd door de priester, die de godsdienstige leiding had bij de opvoeding, de rooms-katholieke leer bijgebracht. 'Het godsdienstonderwijs is voor minderkundigen langer van duur, dan voor hen, die volgens hun leeftijd gelijk staan met normale personen (...). Men kan constateren, dat verpleegden, die het godsdienstig leven in zich aankweken, de minste zorg veroorzaken, het reglement getrouw naleven en dus meesten lof verdienen.' Voorma-

lig 'Harreveld-bewoners' hadden het over 'het eindeloze bidden', herinnerden zich hun kinderen (Bijleveld et al., 2007, 21-22).

De broeders, waarmee de jongens dagelijks te maken hadden, stonden onder leiding van de broeder-directeur. Hij was verantwoordelijk voor het dagelijks regiem van onderwijs en onderricht. Hij hield in de gaten of voldaan werd aan de regels van hygiëne, voeding, bedrust en ontspanning zoals dat van regeringswege was vastgesteld.

In de dagelijkse begeleiding lieten de broeders zich leiden door het gedachtegoed van de negentiende-eeuwse rooms-katholieke pedagoog Don Bosco. Zij bewogen zich tussen de jongens en stonden hen bij als dat nodig leek (Mastenbroek & De Theije, 2002). Hun persoonlijke ervaringen in de overgang van een bestaan in de wereld en een kloosterleven was ongemerkt ook een bron van inspiratie bij hun contact met de jongens. Zij hadden aan den lijve ervaren wat het emotioneel betekent om van de ene naar een andere cultuur over te gaan. Zij namen een andere positie tegenover hun pupillen in dan de bewaarders in de Rijks Opvoedingsgestichten, waar met militaire discipline de orde gehandhaafd werd (Delicat, 2001).

In het dagelijkse doen en laten droegen de broeders niet alleen beschaafd gedrag over, maar, als het nodig was, werkten zij op het gemoed van de pupil of gaven hem een vermaning. Als de jongens het te bont maakten, werden zij naar de directeur gestuurd, die naar bevind van zaken hen op het rechte pad bracht, eventueel met een straf. Hij had daarbij de keuze uit disciplinaire straffen en pedagogische. De eerste diende om de jongens te onderwerpen aan de opvoeding. Daarvoor stond de 'politiekamer' ter beschikking en het cachot. De pedagogische straf bestond uit het ontnemen van voorrechten, gunsten, eervolle vermeldingen en onderscheidingen. Als er een mogelijkheid was om de jongen inzicht

te geven in zijn gedrag had dat de voorkeur. In de jaarverslagen werd gesproken over een liefdevolle omgang met de jongens, de 'Harrevelders' spraken over een harde opvoeding, herinnerden zich hun kinderen (Bijleveld et al., 2007, 23).

Om 05.50 uur stonden de jongens op, deden hun gebed, wasten zich, kleedden zich aan, maakten hun bed op, en gingen om 06.25 naar de kapel, waar zij gezamenlijk een ochtendgebed baden en de H. Mis bijwoonden. Na het ontbijt gingen de jongens naar het vakondericht, waar zij per dag acht uur aan besteedden. Tussen 12.30 en 13.30, en tussen 19.30 en 20.30 was er tijd voor ontspanning, bestaande uit bezigheden zoals figuurzagen, boekbinden en tekenen. Er werd gevoetbald, gemusiceerd, of aan het eigen tuintje gewerkt (Bijleveld et al., 2007, 20).

Het merendeel van de jongens volgde het onderwijs in land- en tuinbouw. In de beginjaren van het bestaan van het gesticht konden nog niet alle opleidingen verzorgd worden. Later was er een ruime keuze aan vakopleidingen: kleermaker, schoenmaker, timmerman, schilder, elektriciën, bakker, smid, metselaar. Jongens werkten ook in de keuken, de wasserij en de huisdienst. De keuze voor een opleiding hing af van de ambitie van de jongen, zijn mogelijkheden en of er plaats was in de opleiding. De meeste voorkeur ging uit naar het smids- of timmervak, omdat daaraan behoefte was in de vrije maatschappij.

Als de jongen het begeerde vakdiploma had behaald, was er reden om bij de Minster van Justitie voorwaardelijk ontslag aan te vragen voor de regeringspupil. Daarbij werd ook gemeld welke vereniging toezicht op de jongen zou houden. Omdat hij in zijn oude buurt of erger nog ouderlijk huis weer verleid zou worden tot zijn oude leventje, werd elders in het land werk en woning gezocht. Dat was de taak van toezichthouder (Knuttel, 1918, 150-154). Voor de voorgedijpupillen had de voorged eenzelfde

taak. Als dat alles geregeld was, haalde deze de jongen op, die soms met gemengde gevoelens het gesticht verliet. Hij werd geplaatst bij een bedrijf, waar hij het geleerde in praktijk kon brengen. Soms woonde de 'ex-Harrevelder' bij zijn baas in huis, anders was hij elders in een gezin geplaatst. Beleefdheid en andere regels voor beschaafd gedrag kwamen hem nu te pas. Onder toezicht van zijn voorged werd hij gaandeweg ingelijfd in de arbeidersstand.

Bij opname waren de omstandigheden waaronder deze jongens opgroeiden, genoteerd. De hedendaagse criminologie beschouwt veel van dit soort kenmerken als risicofactoren

12 Groep van 198 jongens

Tussen 19 juni 1911 en 23 februari 1914 werden 198 jongens opgenomen in Harreveld. Een zestal kwam ten laste van de ouders, 56 waren regeringspupillen, de overigen waren pupillen van een voorgedijvereniging of van armen- of wezenzorg. Uit de archieven blijkt, dat de jongens vrijwel zonder uitzondering vanuit een zeer problematische achtergrond geplaatst waren: ouders waren veelal onmachtig hun kinderen op te voeden, ofwel omdat zij zwierven, delinquent waren of aan de drank. Veel jongens hadden al een ouder verloren. De jongens kwamen doorgaans uit (extrem) zwakke milieus.

Algemeen was bekend, dat omwille van de kosten van een verblijf, jongens wel aangeraden werd om een misdrijf te bekennen, zodat zij veroordeeld konden worden tot 'ter beschikkingstelling van de regering om van harentwege te worden opgevoed', zodat feitelijk de jongen op kosten van het Ministerie van Justitie een gedegen opleiding kreeg. Dit verhaal en de focus op het doel van de tehuisopname, verheffing van de pauperklasse, is reden om hier geen onderscheid te

maken tussen jongens, die na veroordeling krachtens voogdij of vrijwillig in de inrichting waren opgenomen. Bij opname waren de omstandigheden waaronder deze jongens opgroeiden, genoteerd. De hedendaagse criminologie beschouwt veel van dit soort kenmerken als risicofactoren, zoals verwaarlozing, mishandeling, gebrek aan binding aan ouders en geringe scholing en de samenhang daartussen in verband met delinquentie. Er zijn daarnaast ook factoren, zoals intelligentie of een goede gezinsband, die bescherming bieden tegen delinquentie, de zogenaamde protectieve factoren (Bijleveld et al., 2007, 16-19).

13 Boefjes als burgers

De wederwaardigheden van deze 198 mannen in hun latere leven zijn gereconstrueerd door zoektochten in diverse archieven (voor een uitgebreid verslag daarvan zie Bijleveld et al., 2007, Appendix). Op de persoonskaarten en gezinskaarten van de mannen zijn gegevens te vinden over eventuele huwelijken, gegevens over kinderen, verblijfplaatsen, beroep, en data van overlijden. Gegevens over delinquentie zijn beschikbaar in de archieven van rechtbanken en gevangenis, alsmede in het Algemeen Politieblad, dat voor heel Nederland voor de relevante periode gegevens bevat over gezochte personen. Interviews met enkele getraceerde nazaten en met nog in leven zijnde Broeders gaven kwalitatieve informatie (deels reeds eerder geciteerd) over het Harreveld van 100 jaar geleden en het leven in het tehuis.

Van de 198 jongens verdwenen er acht door emigratie uit beeld. Van de overige 190 stierven er 9 voor hun 21ste levensjaar. Gemiddeld werden deze jongens 63 jaar oud, één zelfs 98 jaar. De gemiddelde levensverwachting in die periode voor jongens die al 11 geworden waren, was 70 jaar. De levensverwachting van mensen geboren in de lagere regionen van de samenleving lag echter lager (Bijleveld et

al., 2007, 27-28).

Van 46 procent van de resterende 188 mannen is geregistreerd dat zij een delict hebben gepleegd of gedetineerd zijn geweest. Het werkelijke percentage kan hoger liggen, aangezien we alleen door de politie op het spoor gekomen delicten zien. Het ging vaak om ordeverstoringen zoals bedelarij, zingen of venten zonder vergunning, oplichting door 'vallende ziekte' te suggereren en andere verstoringen van de openbare orde. Voor bedelarij en landloperij werd de armoedzaaier naar Norg (Drenthe) gezonden. Daar lag Veenhuizen I, in 1823 ingericht voor bedelaars en in 1884 aangewezen als Rijks-werkinrichting voor mannen. Tussen 1890 en 1905 waren de oude gebouwen vervangen door nieuwbouw. Het regiem was streng. De watervoorziening en hygiëne waren gebrekkig. Overdag waren de 'verpleegden' verplicht tot ontginning van woeste gronden of tot werk in de landbouw. Voor dakloze zwerwers was Veenhuizen I misschien een onderkomen, voor andere weerloze slachtoffers van omstandigheden was het verblijf een marteling. In totaal 56 'ex-Harrevelders' zijn minimaal eenmaal gedetineerd geweest, van wie een deel in Veenhuizen, vaak voor lange periodes van wel drie jaar. Sommigen kregen gevangenisstraf voor naar hedendaagse maatstaven lichte vergrijpen als het stelen van een kip. Ongeveer een derde pleegde ernstiger feiten. Een kleine 10 procent van de ex-Harrevelders pleegde veelvuldig delicten. Zij zijn mogelijk te zien als de 'onverbeterden', waarover de Minister zich uitsprak. Als de 'veelplegers' en de ernstig misdadigers opgeteld worden dan gaat het om 60 'ex-Harrevelders' (circa 30 procent), die geen brave burger werden. Deze 'recidivecijfers' zijn vergelijkbaar met die van Suermondt, die op vergelijkbare wijze ex-heropgevoeden onderzocht (Suermondt, 1925). Zij zijn - niet verwonderlijk - beduidend slechter dan in de meeste onderzoeken uit die tijd die alleen van de waarneming van de voormalige heropvoeders uitgingen.

Opvallend is dat latere delinquentie van de Harreveldse mannen met geen enkele risico- of protectieve factor samenhangt. Alleen jongens met een delinquente vader hadden een verhoogd risico om hun vader te volgen op het slechte pad. Het zijn mogelijk de onverbeterlijke jongens waarop bij het aanbieden van de Kinderwetten werd gewezen. Door erfelijke factoren, door opvoeding, door vereenzelving met de vader, identificatie met zijn waarden en normen of door een combinatie van dit alles zat bij een aantal van de jongens mogelijk misdadigheid zoals destijds wel werd gedacht 'in het bloed'.

14 Werkende ex-Harrevelder

Van 180 mannen was het beroep aangekend op de persoonskaart. Ook periodes van werkloosheid zijn daarop vermeld. Als diegenen, die naar een Rijks-werkinrichting werden gezonden of een langdurige gevangenisstraf kregen opgelegd, ook meegeteld worden als ten minste eenmaal werkloos, kan van 75 procent tot 80 procent van de voormalige Harreveldpupillen gesteld worden, dat zij tijdens hun arbeidzaam leven in hun levensonderhoud konden voorzien, ook gedurende de ernstige economische crisis in de jaren dertig. Twintig tot 25 procent kon dit dus niet (altijd).

De mannen werkten als los werkmán, havenarbeider of grondwerker, sommigen werkten bij de gemeente, enkelen hadden hoger aangeschreven beroepen als boutenaansnijder, aannemer of acrobaat. Een classificatie van hun beroepen naar sociale status is overigens geen rechttoe-rechtaan operatie. Een beroep als muzikant is hoog geclassificeerd, het veronderstelt de opleiding, bekendheid en aanzien van bijvoorbeeld een concertpianist, maar een straatzanger is dan wel muzikant, maar heeft een lage sociale status. Er zijn ook andere beroepsaanduidingen in de burgerlijke stand, die een hogere rang en stand suggereren dan bedoeld in de historische beroepen-

classificatie van Van Tulder (Bijleveld et al., 2007, 32-36).

De vraag of de jongens hun sociale status verhoogd hebben is beantwoord door hun beroep te vergelijken met dat van hun vader. Van 100 vaders is het beroep bekend. Door per koppel van vader en zoon het beroep te vergelijken kan de vraag beantwoord worden of het beroep van de zoon een hogere, gelijke of lagere classificatie krijgt op dezelfde beroepenclassificatie. Bij 93 koppels was dat mogelijk. Dan bleek, dat er 52 (56 procent) stijgers zijn, 18 (19 procent) dalers en dat 23 mannen (25 procent) op hetzelfde niveau worden geclassificeerd als hun vader. De conclusie was, dat, gezien voor de gehele groep, de maatschappelijke positie van de ex-Harreveldpupillen significant beter was dan van hun vaders.

In het algemeen komen tijdens het interbellum in Nederland zonen hoger op de maatschappelijke ladder dan hun vaders. Als de stijging van de Harreveldmannen wordt afgezet tegen deze algemene stijging, dan blijkt dat deze stijging bij de ex-Harrevelders zich in sterkere mate voordeed: de ex-Harreveldmannen stegen harder op de maatschappelijke ladder dan de gemiddelde Nederlander. De stijging op de sociale ladder betekende vooral een opgang naar de middenstand. Dat kan een gevolg zijn van de gedegen beroepsopleiding die de jongens achter zich hadden. Van de meer dan 50 mannen, die opgeleid werden tot boer beoefenden twee een agrarisch beroep, van de 30 smeden werd slechts één smid van beroep. Een leerling-bakker, -schilder, -kleermaker of -timmerman betoonde meer trouw aan zijn onderricht. Maar waarschijnlijk speelde hun werkhouding ook een belangrijke rol. De jongens hebben bij hun beroepsvorming waarschijnlijk ook ervaren, dat inspanning loont, inzet je verder brengt en dat een goede beroepshouding waarde heeft naast vak-kennis en ervaring. De opvang door de toezichthouder, de eer, die de werkgever erin stelde de ex-Harreveldjongen een

kans te geven en de verdere begeleiding bij de terugkeer in de maatschappij hebben daarnaast hoogstwaarschijnlijk ook een niet te verwaarlozen rol gespeeld.

15 Gehuwde ex-Harrevelder

Een derde doelstelling bij de heropvoeding was het stichten van een gezin. Voor hun 21ste levensjaar waren negen mannen overleden, vijf mannen emigreerden voordat zij op een persoonskaart in de burgerlijke stand bekend waren. Van de resterende 184 mannen trouwde ruim 84 procent. Onder de ongehuwden was een broeder. Voor katholieken uit die dagen zijn deze percentages gemiddeld. Jongens die de aantekening 'slecht gedrag' hadden gekregen bij opname in 'Harreveld' hadden een grotere kans ongehuwd te blijven. Het eerste huwelijk van de 155 mannen had rond hun 27,6-jarige leeftijd plaats, de gemiddelde huwelijksleeftijd in die dagen. De eerste partner was rond 24,5 jaar oud. Ruim een kwart van de gehuwden werd binnen zeven maanden na hun huwelijksluiting ouder van een kind, vaker dan de gemiddelde Nederlander. Van de gehuwde mannen eindigde het huwelijk in bijna 25 procent van de gevallen in echtscheiding en dit is fors meer dan het landelijk gemiddelde. Echtscheiding heeft verband met een als ongunstig bekend staande afkomst. Eenmaal gehuwd verhoogden delinquentie en detentie de kans op echtscheiding. Opzending naar een werkinrichting leverde ook een hoge kans op een einde aan het huwelijk (Bijleveld et al., 2007, 36-39).

Het burgerlijk huwelijk was nodig om het ouderlijk gezag over de kinderen te verkrijgen, kinderen van ongehuwde moeders werden automatisch onder voogdij gesteld. Dat het huwelijk daarna in echtscheiding eindigde, zegt iets over de huwelijksverhoudingen, maar het geeft ook aan, dat godsdienst niet het eerste belang was van deze ex-Harrevelders.

In de rooms-katholieke kerkleer is het huwelijk een Sacrament, een door een priester gezegende geloofsdaad en onder het oog van God gesloten. Alleen de dood kon echtelieden scheiden. Dat was de jongens terdege bijgebracht tijdens hun heropvoeding. Nu zullen wellicht niet alle ex-Harrevelders door een priester in de echt zijn verbonden, maar ook dat geeft aan, dat zij niet behoorden tot het kerkvolk, waartoe de broeders hen hadden opgevoed. Ook het gegeven, dat het aantal 'moetjes' groot was, geeft aan, dat de katholieke moraal mogelijk niet in hun ziel gekerfd stond. Deze interpretatie suggereert, dat op dit punt de heropvoeding slechts beperkt aangeslagen was.

Ook in het onderzoek naar de levensloop van 294 oud-pupillen van Kinderzorg Rotterdam, een voogdijvereniging van de Nederlands Hervormde Gemeenten Rotterdam, was gebleken dat godsdienstigheid in de opvoeding van voogdijpupillen niet beklijft. Slechts 86 waren nadat zij meerderjarig waren geworden, nog kerkelijk meelevend (Den Otter, 1963, 210).

Het diepe wortelen van kerkelijk christendom, waarop gehoopt werd, en waarop na vijftiengint jaar kinderbescherming met trots werd teruggekeken, was kennelijk ook hier grotendeels een illusie.

De gegevens die voor deze groep zijn verzameld en geanalyseerd bieden een van de schaarse beschikbare inkijkjes in de latere maatschappelijke aanpassing van dit soort risicokinderen 100 jaar geleden

16 Conclusie

Een deel van de sociale plannen van het Kabinet Pierson had betrekking op het gezinsleven. Daarin moest de opvoeding van kinderen centraal staan. Werden kinderen verwaarloosd en toonden zij een verdorven karakter of waren zij betrapt

en veroordeeld voor misdaden dan werden zij onderworpen aan een straffende opvoeding of aan een opvoedende straf in een tehuis. De achterliggende gedachte was om kinderen uit achterbuurten een kans te geven op een eervolle positie in de burgermaatschappij. Zij stonden in dezelfde schoenen als risicjongeren nu. De interventie van gestichtopvoeding was voor ieder kind toen waarschijnlijk net zo schokkend als voor ieder kind nu, en de vraag of deze interventie aan zou slaan, was voor kinderen toen waarschijnlijk even pregnant als voor kinderen nu.

Kinderbescherming was destijds het machtswoord, waarmee deze kinderen weggehaald werden bij hun ouders. Verdorven kinderen werden opgenomen in een opvoedingsgesticht. Daar lag het accent vooral op een leven in Gods dienst. Zoals wij hierboven lieten zien legde de heropvoeding daar de nadruk op het volgen van de zielenherder, terwijl tegelijkertijd het onderwijs en onderricht hen opleidde tot vakbekwame arbeidskrachten. Na ontslag werden de bijna volwassenen vervolgens onder de nodige begeleiding ingepast in de burgerlijke samenleving.

De vraag of een dergelijke opvoeding succesvol was, werd zoals wij boven bespraken destijds beantwoord met een voorzichtig 'ja'. In desbetreffende strafregisters kwam ongeveer de helft van de regeringpupillen en 80 procent van de voogdijpupillen niet voor en waren dus goed terechtgekomen. Meer dan twee derde van ex-pupillen van de kinderbescherming leidde een deugdzaam leven. De heropvoeders lieten blijken, dat zij dit zagen als een teken van Gods zegen op hun werk. De heropvoeding had bijgedragen aan herkerstening van verpauperde kerkleden, hun inburgering was een afgeleide daarvan.

De geldigheid van deze interpretatie hebben wij nu nader onder de loep genomen voor een groep van bijna 200 katholieke boefjes. Zij waren tussen 1911 en 1914

in 'Harreveld', een rooms-katholiek opvoedingsgesticht, geplaatst. De gegevens die voor deze groep zijn verzameld en geanalyseerd bieden een van de schaarse beschikbare inkijkjes in de latere maatschappelijke aanpassing van dit soort risicokinderen 100 jaar geleden. De verzamelde gegevens lieten bovendien niet alleen 'recidive' maar ook andere facetten van maatschappelijke aanpassing zien, en maken daarmee een genuanceerder interpretatie mogelijk, vooral van de wijze waarop de aanpak van dit soort kinderen 100 jaar geleden werkzaam geweest kan zijn.

Daarmee is het 'succes' van de maatschappelijke aanpassing gemengd: gemiddeld op gezinsvorming, positief op werk, en in ieder geval niet geheel positief op delinquentie. De uitslag bevestigde in grote lijnen het inzicht van minister Cort van der Linden, namelijk dat de uitkomst van de heropvoeding niet onverdeeld positief zou zijn, maar dat er een groep onverbeterlijken zou zijn, waartegen geen kruid gewassen was om hun onmaatschappelijke ontwikkeling te keren en een groep onverbeterden, maatschappelijke randfiguren, die parasiteerden op de maatschappij. De grootste groep bestond echter uit mannen, die, vergeleken met hun vader, op de maatschappelijke ladder waren gestegen. Het lijkt erop of kinderbescherming voor deze groep jongens wel degelijk in hun voordeel had gewerkt. Het lijkt er tevens op of de nadruk op het behalen van diploma's en de langzame maatschappelijke herintegratie bij een patroon, daaraan heeft bijgedragen.

Dat deze inburgering niet het gevolg was van hun internalisering van de kerkelijke moraal, lezen wij af uit het aantal gedwongen huwelijken en echtscheidingen in de gehele groep. Deze overtredingen van de katholieke moraal kwamen in deze groep jongens herhaaldelijk voor. Daarmee getuigden zij, impliciet, dat godsdienst niet de leidraad was in hun leven, ondanks alle inspanningen van de broeders. Wel toonden zij aan dat zij de

weg hadden gevonden in het burgerlijk bestaan. Het lijkt er daarmee op of het niet de kern van de gestichtsheropvoeding, de verinnerlijking van de katholieke moraal en de 'bezieling' is geweest die tot het relatief maatschappelijk succes heeft geleid. Veeleer lijkt het erop alsof dit op het conto van de vakopleiding kan worden geschreven.

Inmiddels worden kinderen al meer dan 100 jaar heropgevoed. In het huidige debat omtrent criminaliteit en criminaliteitsbestrijding staat eveneens reductie van het ongewenste gedrag centraal. Veel

delinquente of anderszins ontspoorde of risicojongeren worden behandeld, en in veel publicaties wordt gerept van het hoge percentage stoornissen. De parallel met de jongens van 100 jaar geleden ligt voor de hand: daar moest niet de psyche maar de innerlijke geloofsbeleving en -overtuiging behandeld worden, waarna de kansen op maatschappelijk succes en op het rechte pad blijven, verhoogd zouden zijn. De les van 100 jaar geleden is dat het misschien meer de aangeleerde *skills* dan de 'reiniging van de ziel' is geweest, die deze probleemkinderen een steuntje in de rug heeft gegeven.

NOTEN

- ¹ De auteurs danken Frans van Poppel, br. Dalmatius van Heel, Loes Mulder en br. Leonardo van Dijk voor hun nuttig commentaar op een eerdere versie van deze tekst.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Aa, J.S. van der (1899). *De Rijksopvoedingsgestichten in Nederland*. Diss. UvA.
- Bakker, N. (1995). *Kind en karakter. Nederlandse pedagogen over opvoeding in het gezin 1845-1925*. Amsterdam: het Spinhuis.
- Bijleveld, C.C.J.H. (2009). *Methoden en Technieken van Onderzoek in de Criminologie*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Bijleveld, C.C.J.H., Wijkman, M.D.S. & Stuifbergen, J. (2007). *198 Boefjes? De maatschappelijke aanpassing van hoogrisicjongens na residentiële heropvoeding in de beginjaren van 'Harreveld'*. Leiden: NSCR.
- Boerrigter, E. (1985). *In smarten geboren. Geschiedenis van een broedercongregatie*. Amsterdam/Voorhout: Broedercongregatie Onze Lieve Vrouw van Zeven Smarten.
- Clemens Schröner, B.L.F. (1952). *Gezinsvoogdij en levensloop. Onderzoek naar de resultaten van gezinsvoogdij-gevallen in de grote stad en op het platteland*. Leiden: Instituut voor Praeventie Geneeskunde.
- Dane, J. (ed.) (1997). *Wezen en Boefjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kinderhuizen*. Hilversum: Verloren.
- Dekker, J.J.H. (1985). *Straffen, Redden en Opvoeden. Het ontstaan en de ontwikkeling van residentiële heropvoeding in West-Europa 1814-1914, met bijzondere aandacht voor 'Nederlandsch Mettray'*. Assen/Maastricht: van Gorcum.
- Delicat, J.W. (2001). *Van ijzeren vuist naar zachte hand? Idee en praktijk in de rijksopvoedingsgestichten 1901-1961*. Diss. KUN.
- Doek, J.E. (1972). *Vijftig Jaar Ondertoezichtstelling*. Zwolle: Tjeenk Willink.
- Donner, J. (ed.) (1930). *De eerste Kwarteeuw der Kinderwetten: 1 december 1905-1930*. Leiden: Sijthoff.
- Goffman, F. (1961). *Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York: Anchor.
- Hamel, J.A. van (1905). *Handleiding bij de Practijk der Kinderwetten*. Haarlem: Tjeenk Willink.
- Hertog, J. de (2007). *Cort van der Linden (1846-1935) Minister President in oorlogstijd. Een politieke biografie*. Diss. UvA.
- Knuttel, W. (1918). *Regeringskinderen*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Kock, F.P.C. de (1953). *Opvoeders in toog en kap. Een eeuw opvoeding en onderwijs door religieuzen in Nederland*. Voorhout: Foreholte.
- Kruyswijk-Hamburger, R.C.S. (1927). *De resultaten van de opvoeding ingevolge de Kinderwetten. Mededelingen van den Nederlandsche Bond tot Kinderbescherming*. Z.p.: Nederlandsche Bond

- tot Kinderbescherming.
- Laan, P.R. van der (2004). Over straffen, effectiviteit en erkenning. De wetenschappelijke onderbouwing van preventie en strafrechtelijke interventie. *Justitiële verkenningen*, 30, 31-48.
- Leonards, C. (1995). *De ontdekking van het onschuldige criminele kind. Bestrafing en opvoeding van criminele kinderen in jeugdgevangenissen en opvoedingsgesticht 1833-1886*. Hilversum: Verloren.
- Levy, J.A., Hugenholtz jr., P.H., Rethaan Macare, A.J. & Nolen, Th. (1898). *Het vraagstuk van de verzorging der Verwaarloosde Kinderen*. Amsterdam: Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.
- Mastenbroek, W. & De Theije, S. (2002). *Een veilige hoogte. Kroniek van opbouwen en opvoeden. De ontwikkeling van landbouwkolonie de Heibloem tot orthopedagogisch behandelingsstehuis de Widdonck, 1852-2002*. Z.p.: De Heibloem.
- Otter, G.H.J. den (1963). *Voogdijkinderen. Enige gedachten over de opvoeding van voogdijkinderen, gebaseerd op de gegevens verkregen uit een interview met 294 oud-pupillen van de vereniging Kinderzorg Rotterdam*. Diss. RUL.
- Rooy, N. de (1948). *Kroniek ener eeuw. Geschiedenis en ontwikkeling van de St. Vincentiusvereniging in Nederland*. Z.p.: St. Vincentiusvereniging.
- Speet, B. (2000). *Vincentius, 150 jaar vrijwilligerswerk in Haarlem*. Haarlem: Vriesenborch.
- Suermondt, G.L. (1925). De Resultaten van het Rijksopvoedingswezen. *Tijdschrift voor Strafrecht*, 35, 299-346.
- Toorenburg, P.A. van (1918). *Kinderrecht en kinderverzorging in de laatste honderd jaren*. Diss. Leiden.
- Vlis, I. van der & Rinsema, Th. (2002). *Weeshuizen in Nederland. De wisselende gestalten van een weldadig instituut*. Zutphen: Walburg.
- Vreeze, N. de (ed.) (2001). *6,5 miljoen woningen. 100 jaar woningwet en wooncultuur in Nederland*. Rotterdam: Uitgeverij 010.
- Vries, A.D.W. de & Van Tricht, F.J.G. (1907). *Geschiedenis der Wetgeving op de Misdadige Jeugd. Tweede Gedeelte*. Haarlem: Tjeenk Willink.
- Vries Feyens, G.L. de (1917). De historie van 109 rijksopvoedelingen. *Tijdschrift voor Strafrecht*, 28, 473-485.
- Willemse, Th.R.M. (1993). Jan Klootsema (1867-1926), architect van de residentiële orthopedagogiek. In: R. de Groot, K. Doornbos, J.D. van der Ploeg & P.A. de Ruyter (red.), *Handboek Orthopedagogiek 6* (pp. 1-32). Groningen: Wolters Noordhoff.
- Woud, A. van der (2010). *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw*. Amsterdam: Bakker.

OVER DE AUTEURS

Thom Willemse heeft na zijn doctoraal psychologie (KUN) in 1962 gewerkt binnen de kinderbescherming. In 1976 werd hij docent aan de vakgroep Orthopedagogiek van de RUL. Vanaf 1980 heeft hij zich beziggehouden met de geschiedenis van de kinderbescherming en de jeugdzorg. In 1997 was hij een van de auteurs van 'Wezen en Boefjes' over de geschiedenis van de kinderbescherming en de jeugdzorg, en begeleidde hij intensief de tentoonstelling onder dezelfde naam in het museum voor Moderne Kunst in Arnhem. Sinds zijn pensionering heeft hij onder meer bijgedragen aan 'Honderd Jaar Kinderbescherming', de geschiedenis van de Raad voor de Kinderbescherming.
E-mail: thomwillemse@ziggo.nl

Catrien Bijleveld is senior onderzoeker aan het Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR) en hoogleraar Methoden en Technieken van Criminologisch Onderzoek aan de Vrije Universiteit. Haar onderzoeksterrein omvat criminele carrières, zedendelinquentie, de intergenerationale doorgifte van criminaliteit, historische criminologie, en internationale misdrijven.
E-mail: bijleveld@nscr.nl